

Galbraith — skönlitterär angripare av industristaten

Utvecklingen i det moderna ekonomiska systemet har tagits upp till diskussion av den amerikanske professorn John K Galbraith i hans senast utkomna bok »Den Nya Industristaten». Professor Assar Lindbeck kritiserar här hans sätt att belysa situationen i USA och hävdar, att han tappat kontakten med den vetenskapliga fronten i sitt ämne.

John Kenneth Galbraith har främst gjort sig känd genom sitt politiska författarskap, framför allt för en energisk plädering för en utbyggnad av den offentliga sektorn (i boken *Överflödets Samhälle*) och för sin kritik av vissa tendenser i amerikansk in- och utrikespolitik (den inhemska slummen, negerproblemet, Vietnamkriget, etc.). Som ekonom har han främst framträtt med deskriptiva redogörelser av förhållanden i amerikanskt näringsliv — exempelvis börskraschen 1929, företagshistoria och utlandsproblem. Dessutom har han i vida kretsar uppmärksammats som allmän »sambällsekonomisk filosof» med mycket generellt hållna rundmålningar av det moderna industrisamhällets utvecklingstendenser. Att Galbraith lyckats väcka så stor uppmärksamhet med sina skrifter sammanhänger bl. a. med att han i regel tar upp väsentliga problem, att han ofta är en medryckande stilist och att han har stor förmåga till tillspetsningar och överdrifter.

I sin nya bok »Den Nya Industristaten» (Wahlström & Widstrand) ger han sig in på de förskjutningar i maktförhållanden och funktionssätt, som ägt rum under de senaste decennierna i den del av det amerikanska näringslivet som domineras av privata storbolag. Han skildrar hur dessa företag kommit att svara för en allt större del av den samlade produktionen i USA, hur makten inom dem alltmer glidit över från ägare och företagsstyrelser till tjänstemän (med Galbraith's terminologi »företagens tekno-

AV ASSAR LINDBECK

Författaren, född 1930, blev fil. dr 1963 och är sedan 1964 prof i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. Har under ett par år vistats i USA som forskare.

struktur», hur besluten fattas av *grupper* av specialister snarare än verkställande direktören, hur planeringsarbetet inom företagen kommit att utnyttja alltmer raffinerade metoder, hur företagen sökt reducera osäkerhet i sin verksamhet genom långtidskontrakt och vertikal integration, hur man söker påverka konsumenternas preferenser genom reklam och annan informationsverksamhet, hur även andra motiv än vinst kan komma in i företagens verksamhet och hur företagens högre tjänstemän ofta känner lojalitet mot företaget som sådant (vad Galbraith kallar »identifikation och adoption» hos de anställda). Han betonar också den intressanta utvecklingen mot viss konvergens i funktionssätten hos privata storbolag i väst och statligt ägda företag i öst; i båda fallen finns en tendens hos företagen att bli ett slags autonoma oligarkier, i viss mån frigjorda från ägarnas (kapitalisternas resp. statens) omedelbara kontroll.

Allt detta är naturligtvis riktiga och välkända utvecklingstendenser i det ekonomiska systemet. De har också sedan länge uppmärksammats i litteraturen, exempelvis av författare såsom Berle och Means, Mason, Schumpeter, Baumol och på ett populärare plan, Burnham. Det originella i Galbraith's framställning ligger, så vitt jag förstår, främst i en elegant stilistisk presentation och i hans tro att han upptäckt något nytt.

Miljö och valfrihet

Även Galbraith's allmänna värderingar och varningar ligger i linje med en stark idéström. Detta gäller bland annat tesen att vi i dagens samhälle har en överdrivet hög konsumtion i förhållande till miljöns kvalitet. Hans krav på ökad medvetenhet om miljön i samhällsplaneringen och hans kritik av kraven att konsumtion och effektivitet alltid skall ges prioritet framför miljöaspekter, är i dag en alldaglig synpunkt. Mot bakgrund av Galbraith's svepande kritik av det industriella samhället kan man kanske tycka,

att hans konkreta förslag till botemedel verkar i svagaste laget. Han sätter uppenbarligen sitt hopp främst till ökad satsning på högre undervisning och forskning, inte minst inom humanistiska och estetiska ämnen, vilket enligt hans mening skulle stärka miljöfaktorernas ställning i debatten och ge en balanserande faktor mot gängse värderingar om hög konsumtion och effektivitet i produktionen. Även hans krav på större individuell valfrihet mellan exempelvis arbete och fritid är en ofta hörd synpunkt.

Galbraith arbetar med mycket generella och tillspetsade påståenden, som i regel inte stöds av någon analys. Möjligt kan han ge något enstaka exempel för att stödja en tes. Arbetsmetoden är alltså impressionistisk, för att inte säga skönlitterär, och inte vetenskapligt-analytisk. Över huvud taget avslöjar sig Galbraith som en svag analytiker med små kunskaper i modern ekonomisk analysmetod. För att något belysa Galbraith's argumentation och arbetssätt kan det vara lämpligt att något mera ingående beröra tre av Galbraith's huvudteser i sin bok: Frågan om konsumenternas valfrihet, betydelsen av konkurrens och marknader och slutligen Galbraith's försök att ge ett bidrag till utvecklingen av vetenskaplig teori.

Det fria konsumtionsvalet

Det är väl känt, och banalt, att det i en marknadshushållning går impulser i två riktningar: från konsument till företag genom de förras varuefterfrågan och från företag till konsument genom företagets reklam, produktutveckling och opinionsbildande verksamhet i största allmänhet. Galbraith skaffar sig nu en stor och lättträffad måltavla genom att helt enkelt göra gällande, att andra ekonomer bara skulle se inflytandet i ena riktningen: från konsumenterna till företaget. Han målar upp vad han kallar den etablerade doktrinen, som sägs gå ut på att hushållens preferenser mellan

Professor John K. Galbraith på besök i Lund

olika varor skulle vara »medfödda och inte resultat av samhällsförhållanden av något slag» (sid. 306). Jag kan inte påminna mig att jag någonstans sett en så befärd tes om hur hushållens preferenser bildas.

Galbraith nöjer sig emellertid inte med prickskytte mot en självtillverkad måltavla. Han försöker också övertyga oss om, att företagen i själva verket *kontrollerar* hushållens inköp genom sin reklam och opinionsbildande verksamhet. I Galbraith's värld kan företagen kontrollera *både* priser och försålda kvantiteter och därigenom också sina vinster. Man frågar sig hur det över huvud taget kan komma sig, att huvuddelen av de produkter som lanseras under ett år misslyckas på marknaden och dras bort inom ett eller annat år. Man undrar också hur det kan komma sig, att vinsterna varierar så kraftigt mellan olika företag och mellan olika branscher, och att vinsterna förändras så kraftigt över tiden, om det är så lätt att kontrollera priser, kvantiteter och vinstmarginaler.

Maktlösa hushåll

Med utgångspunkt från Galbraith's tro är det också svårt att förstå, varför företag lägger ned så mycket arbete på att undersöka konsumenternas inställning till en vara, innan den lanseras i full skala på marknaden. Sådana undersökningar vore ju inte särskilt viktiga, om företagen genom sin reklam kunde få folk att köpa vad som helst till ett pris, som företagaren själv bestämmer. Något paradoxalt beskriver Galbraith just sådana marknadsundersökningar som ett stöd för sin egen argumentation. Han har hämtat citat från en artikel ur Fortune (sid. 161): »Man börjar vanligtvis med omfattande konsumentundersökningar och andra marknadsundersökningar, utgår ifrån dessa för att få en allmän uppfattning om vilka möjligheter marknaden erbjuder, inklusive en del tips om hur reklamkampanjen bör läggas upp,

först därefter ber man laboratorier om produkter, som kan motsvara dessa specifikationer.»

Det är svårt att förstå hur Galbraith kan använda ett sådant citat som stöd för sin tes om hushållens maktlöshet. (Eller är citatet möjligen ett utslag av (själv)ironi?)

Som ett led i företagets kontroll av hushållens inköp betonar Galbraith särskilt betydelsen av radio och TV. Man får bland annat veta: »Radion och i ännu högre grad televisionen har följaktligen blivit de viktigaste instrumenten för styrning av konsumentens efterfrågan... Det industriella systemet är djupt beroende av den kommersiella televisionen och skulle inte kunna existera i sin nuvarande form utan den.» (sid. 168—69). Man frågar sig oroligt hur det industriella systemet i Sverige över huvud taget klarar sig.

Reklamens betydelse är utan tvivel ett viktigt, och kanske också försummat, område i ekonomisk forskning. Fullt så okunniga om reklamens effekter, att man kan känna sig fri att säga nästan vad som helst, är vi emellertid inte.

Marknader och konkurrens på avskrivning

En annan av Galbraith's teser är att konkurrens och marknadsanpassning är på avskrivning i det industriella systemet. Han pekar då exempelvis på att företag genom vertikal integration och långtidskontrakt kan reducera marknadens inflytande. Detta gäller särskilt företag, som levererar tekniskt avancerade produkter till försvaret och rymdforskning. Över huvud taget tycks denna del av näringslivet i hög grad fått ligga till grund för Galbraith's generaliseringar — liksom för de något andra slag av generaliseringar som görs i Servan-Schreiber's bok om Den Amerikanska Utmaningen. Man blir emellertid en smula undrande, när de speciella omständigheterna på just dessa områden återopas som bevis för att marknadernas och konkurrensens be-

tydelse praktiskt taget försvunnit i den storindustriella sektorn.

I själva verket finns det en rad faktorer som pekar på, att konkurrensen i själva verket troligen *ökade* i näringslivet som helhet under de senaste decennierna. En sådan indikator är det starkt ökande antal substitut till tidigare producerade produkter. För femtio år sedan var järnvägen praktiskt taget utan konkurrens. Idag får den konkurrera med bil, flyg, buss, telefon, TV etc. På liknande sätt har traditionella metaller och skogsprodukter fått konkurrens av plaster och andra kemisk-tekniska produkter, som ofta produceras av andra företag och andra länder än de traditionella produkterna. Syntetiska fibrer har ersatt naturfibrer etc. Över huvud taget tenderar varorna i ett rikt samhälle att allt mer uppträda som substitut för varandra, dvs. som konkurrerande varor.

En annan faktor som tenderat att öka konkurrensen mellan företag är internationalisering av det ekonomiska livet. Även om det idag finns ett mindre antal inhemska konkurrerande företag än tidigare i många branscher, så får företagen ofta i stället finna sig att konkurrera med ett långt större antal utländska företag än tidigare. Detta sammanhänger bland annat med fraktkostnadernas allt mindre betydelse, liberaliseringen av utrikeshandeln och uppkomsten av en mängd nya industriländer.

När Galbraith driver tesen om att konkurrens och marknadshushållning praktiskt taget försvunnit i det industriella systemet, får man ett bestämt intryck av, att det enda typ av »marknad» han kan föreställa sig är någon form av primitiv torghandel. Han tycks också ha fått för sig att det föreligger en motsättning mellan planering inom företagen och marknadshushållning. (I praktiken är marknadshushållning förenlig inte bara med planering *inom* företagen, utan även med central, politiskt styrad planering, såvida denna bedrivs med icentiment och inte med hjälp av centrala pro-

duktionsdirektiv och s. k. materialbalanser av öseuropeisk typ.)

Galbraith's bidrag till ekonomisk teori

I sin kritik av teoretiska ekonomer vänder sig Galbraith främst mot de i ekonomisk teori vänliga antagandena om, att enskilda företag eftersträvar vinstmaximering och att de arbetar i en konkurrenssituation. Detta är ett problem som diskuterats i decennier i ekonomiska tidskrifter. Många olika förslag har också lagts fram om att modifiera den traditionella teorin. Man har exempelvis infört antaganden om att företagen vid sidan om vinst också är intresserade av sin storlek eller tillväxttakt, eller att de vid sidan av vinst tar hänsyn till balansräkningens sammansättning, särskilt skuldernas storlek.

När man skall ta ställning till dessa problem, måste man först och främst ha klart för sig att antagande om vinstmaximering och konkurrens inte betyder att man menar, att detta är de två enda väsentliga faktorerna i vårt nuvarande ekonomiska system. Vinstmaximering och perfekt konkurrens är analystekniskt betingade antaganden som gjorts för att få en enkel modell, som skall ge approximativt korrekta svar på vissa intressanta frågor. Avsikten är inte allt för ett fotografi av verkligheten utan att skapa ett effektivt och realistiskt analysinstrument.

Det viktiga är då naturligtvis, att man anpassar valet av modell efter valet av problem. Om man exempelvis söker analysera penningpolitikens verkningar, kan det vara realistiskt att introducera överväganden beträffande skulder, kreditföregång och likviditet i analysen vid sidan av vinsten. Likaså är det naturligtvis viktigt, att man inte använder en frikonkurrensmodell för att exempelvis analysera verkningarna av antimonopolstiftning eller antikartelllagstiftning! Därmed är en frikonkurrensmodell, med antaganden om vinstmaximering, ett mycket realistiskt analysinstrument för en rad andra problem.

De slutsatser som kan deduceras från en sådan modell, sammanfaller nämligen i hög grad med vad vi kan iaktta i verkligheten, ifråga om hur resursallokeringen i ekonomin påverkas av förändringar i exempelvis efterfrågan och produktionsteknik. Sådana modeller ger också, så vitt jag förstår, en mycket realistisk beskrivning av den *process*, genom vilken ändrad efterfrågan och ändrad teknik leder till omallokeringar av produktionsfaktorer — via ändrade pris- och vinstrelationer. De faktorer som dominerar i en fri-konkurrens-modell, med vinstmaximerande företag, är nämligen avgörande också i »verklighetens värld». Detta sammanhänger naturligtvis med att privata företag, för att överhuvudtaget kunna överleva, måste bevaka kostnadssidan och intäktssidan, ungefär på det sätt som förutsätts i en vinstmaximerande modell. Eftersom vinsten ofta uppgår till storleksordningen 5—10 procent av omsättningen kan nämligen även relativt blygsamma försämringar i förhållandet mellan intäkter och kostnader helt radera ut företagsvinsten.

Skönlitteratur

Dessa elementära synpunkter saknas nästan helt i Galbraith's framställning. Det är därför lätt att förstå att hans bidrag till den ekonomiska teorins vidareutveckling blir mager. Ytterligare några exempel kan kanske anföras. På ett ställe talar han om att ett accepterande av marknadshushållningen innebär, att man accepterar att luft, vatten och miljö förstörs (sid. 176), till synes ovetande om den diskussion som förekommit i 50 års tid om olika metoder att inom marknadshushållningens ram ta hänsyn till s. k. »externa effekter». Ett annat exempel är att Galbraith inte håller isär frågan om lönernas betydelse som incitament för arbetsinsatser från frågan om lönernas roll vid allokering av arbetskraft mellan företag (sid. 128—29). Man blir också förvånad, när han på ett ställe säger att stora företag inte kan acceptera mark-

nadens osäkerhet (sid. 29—30), medan han i ett annat sammanhang gör gällande att endast stora företag, som producerar många olika produkter, kan acceptera marknadens osäkerhet (sid. 34)! Det är också svårt att få klart för sig vad han menar med planering och planhushållning. Ibland tycks han avse central offentlig planering, medan det ibland betyder raka motsatsen, dvs. autonom planering inom företaget.

Sammanfattningsvis är teoridiskussionen hos Galbraith typisk för den kåserande och svepande framställningsteknik, som ofta företräds av folk, som sedan länge tappat kontakten med den vetenskapliga fronten i sitt ämne. Ofta nöjer han sig med att helt enkelt säga: »som vi skall visa längre fram», eller »som vi tidigare visat» — utan att läsaren kan finna de utlovade bevisen.

Galbraith's bok får främst läsas som ett slags skönlitteratur. Vissa kunskaper om det industriella samhället ges emellertid också i boken. Det finns också många träffande iakttagelser och karakteristiker av enskilda problem i det moderna samhället. Man kan också, om man är road därav, glädjas åt ett antal elakheter om andra ekonomer. Allt detta sker emellertid på bekostnad av stringens i analys och balans i omdömet. Genom sin »hat-kärlek» till storföretagen lyckas Galbraith också ge läsaren ett intryck av något slags radikalism. Det är emellertid en radikalism utan effektiva lösningar på problemen.